

УДК 82.091-32

ОСМИСЛЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ ТА «СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ» 1905-1907 РОКІВ В ХУДОЖНІЙ СПАДЩИНІ РОДИНИ ГРІНЧЕНКІВ

Яковлева І.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У дослідженні розглянуто участь родини Грінченків у революції 1905 року та її висвітлення у художніх творах. Окрім відомих зразків малої прози для аналізу взято також невідомі раніше твори, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Порівняльний аналіз вищевказаних творів та дослідження біографічного виміру дають змогу розкрити близькість та стильову своєрідність кожного з авторів. Мета дослідження – висвітлити названий період як переломний у житті кожного з родини, простежити подальше його осмислення. Встановлено спільні риси індивідуального стилю кожного з членів родини, окреслено перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: Борис Грінченко, Марія Грінченко, Марія Загірня, Настя Грінченко, індивідуальний стиль, 1905 рік, 1906 рік.

Постановка проблеми. У дослідженні розглянуто участь родини Грінченків у російській революції 1905 року та її висвітлення у художніх творах Бориса Грінченка, Марії Грінченко (відомої під псевдонімом Марія Загірня) та їхньої дочки Анастасії Грінченко. Зокрема розглянуто такі зразки малої прози, як нарис «9 січня», оповідання «Брат на брата», незавершені твори «Оповідання з тюремного життя» Б. Грінченка, «Дома» (на чернетці підзаголовком рукою авторки «Сюжет на оповідання невеличке») М. Грінченко, короткий прозовий твір «До батька в гості» А. Грінченко (останні три твори не були опублікованими та зберігаються у фондах ІР НБУВ) та деякі інші твори представників родини Грінченків.

Порівняльний аналіз вищевказаних творів та дослідження біографічного виміру дають змогу розкрити близькість та стильову своєрідність кожного з авторів, висвітлити названий період як переломний у житті кожного з родини, простежити подальше його осмислення в їхніх художніх творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадської та політичної діяльності торкалися у своїх роботах ще сучасники Б. Грінченка та перші дослідники його життя і творчості – як приклад можемо навести праці С. Єфремова та М. Плевака, нарис Л. Смілянського, пов'язані з поверненням замовчуваного у радянський час імені Б. Грінченка дослідження М. Рильського, О. Білецького, І. Пільгука, В. Яременка, А. Погрібного та, звичайно ж, численні сучасні дослідження. Порівняно менше досліджені біографія та творчість М. Грінченко та ще менше – А. Грінченко. Так, просвітницьку та літературну діяльність М. Грінченко досліджували її сучасники Д. Дорошенко, В. Дурдуківський, С. Єфремов, С. Русова; на сьогоднішній день масо два дисертаційних дослідження – Л. Неживої («Літературно-мистецькі та наукові пошуки Марії Загірньої», 2001) та М. Лашка («Педагогічна та просвітницька діяльність Марії Грінченко», 2017) – присвячених її постаті. Насті Грінченко присвячували свої статті Л. Сахно, А. Мовчун, Н. Клименко, А. Швець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Висвітлення художньої реалізації подій цього конкретного періоду в житті

родини Грінченків лишалося поза увагою дослідників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлити особливості художньої реалізації кожним із представників родини Грінченків біографічного виміру та ввести в науковий обіг їхні невідомі раніше твори.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що ім'я Бориса Дмитровича Грінченка з кінця 20-х рр. ХХ ст. замовчувалося, а пізніші розвідки, що почали з'являтися з 60-х рр. були заідеологізованими не лише тому, що, за словами С. Єфремова, його ім'я стало «стягом» національних сил [20], але й через його власне політичну діяльність.

Б. Грінченко, як і багато інших українських діячів, узяв активну участь у подіях 1905 року, хоча й не мав зайвих ілюзій. Як один із лідерів УРП (УДРП) він був у вирі подій – зокрема, був одним із представників України на з'їзді національних меншин у Санкт-Петербурзі.

Провадив Б. Грінченко й активну ідеологічну роботу: створив Програму Української Радикальної Партії, безпосередньо опікувався виданням відомих на сьогодні 15-ти виданих УРП політичних брошур. Серед них, окрім пояснень Програми на зразок «Чому у нас досі нема доброго ладу?», «Чого нам треба?» та «Якого ладу нам треба?» авторства Грінченка знаходимо й збірку віршів «Червона квітка» 1905 р. видання, з 24 поезій якої він є автором 12-ти [30].

Розстрілу демонстрації присвятив Б. Грінченко нарис «9 січня» [1], що мав вийти до річниці цієї події у дев'ятому номері газети «Громадська думка» – за що весь наклад газети було конфісковано. Нарис «9 січня» ще раз засвідчує небайдужість письменника до життя простого народу та, хоча має багато рис, типових для малої прози Б. Грінченка, також має й свої особливості, які вирізняють його серед інших творів.

Ще С. Єфремов, указуючи на переконання Б. Грінченка в тому, що адресатом національної літератури є народ, засвідчує, що наслідком такої орієнтації на читача була проста й зрозуміла мова творів Б. Грінченка [4, с. 510].

«9 січня» – яскравий приклад того, що це переконання суттєво обмежувало талант Б. Грінченка, який був також і визначним літературознавцем. Б. Грінченко уважно стежив за найактуальнішими течіями літератури західноєвропейської, дружив

та листувався з багатьма визначними представниками українського модернізму, такими як М. Коцюбинський, В. Стефаник, Леся Українка та ін. [30].

Тому і в нарисі знаходимо риси як імпресіонізму, так і виразну експресію:

«Прострелені, впали вони самі, – полягли купами, як купами йшли: могуті молоді робітники, знеможені працею діди, матері й сестри, маленькі діти – квітки надії кожного народу.

І густо-густо закрасили білий сніг червоною кров'ю...» [1].

Про те, що родина Грінченків була яскравим прикладом співпраці та співтворення (тобто як творення тих чи інших набутків культури – художніх творів і перекладів, педагогічна праця, упорядкування «Словаря української мови» тощо – разом, так і творення одне одного як особистостей-творців у сенсі взаємовиховання) говорять багато дослідників. І це твердження цілком законірно, адже засноване не лише на щоденникових записах, епістолярній спадщині Грінченків, спогадах М. Грінченко, але й на численних свідченнях їхніх сучасників. Так, Іван Липа наголошував, що Грінченки – *«справжня українська сем'я без компромісів, що в цьому подружжі повне духове єднання, що обоє складають одну душу, разом роблять одне тіло і не легко, може, й неможливо, розділити працю одного від другого...»* [17].

Тож не дивно, що М. Грінченко в усьому продовжує справу свого чоловіка, так само болісно сприймаючи події означеного періоду. Про це, окрім інших її творів, свідчить і чернетка оповідання «Дома» [8], темою якого також є придушення заворушень. Не можемо сказати, чому твір лишився незавершеним – але можемо припустити, що причиною була надмірна завантаженість авторки.

В означений період (тобто 1905–1906 рр.) окрім роботи над «Словарем української мови» пліч-о-пліч зі своїм чоловіком працювала М. Грінченко над тим, щоб ліквідувати одну з основних причин соціальної нерівності – неосвіченість. З-під її пера тоді вийшли такі твори, як «Боротьба англійських кольтонів американських за волю», «Оборонець покритих джунгльми. Оповідання про Лінкольна», «Про державний лад у всяких народів», «Який буває державний лад» та інші численні оригінальні твори й переклади.

Сюжет «Дома» частково перегукується із «Брат на брата» Б. Грінченка (1907 р.), але має й свої особливості. Так, героєм оповідання є не представник інтелігенції (що є типовим для Б. Грінченка), а селянин, колишній солдат – тобто ті самі події показані з іншого боку. Так само, як і Б. Грінченко, М. Грінченко використовує для написання твору реальні події, про що свідчить остання фраза рукопису: *«В Раді був опис як утихомирявано, здається в Оксютинцях та і в Сорочинцях чи ще де»* [8].

Тему «селянської війни» висвітлювали, звісно, не лише Грінченки – згадаймо, що В. Винниченко, з яким Грінченки не просто були знайомі, а й певний час працювали разом над «Просвітою», написав оповідання «Салдатики» ще у 1903 р. Проте Б. Грінченко і М. Грінченко вже не розділяють винниченкового оптимізму, показуючи у своїх творах жорстокість і темноту повсталих мас. Так,

М. Грінченко, пишучи «Дома», вказує кілька варіантів фіналу – але всі вони песимістичні.

М. Грінченко не надавала великого значення власній художній творчості, вважаючи її лише інструментом – тож можемо сказати, що це також було причиною, чому оповідання «Дома» лишилося лише чернеткою.

Крім того, обидві «половинки», працюючи разом, обмінювалися ідеями та задумами творів (яскравий приклад наводимо в статті [28]), тому М. Грінченко цілком могла не реалізовувати свій задум як уже реалізований її чоловіком.

Анастасія Борисівна Грінченко, за численними свідченнями, була справжньою дочкою своїх батьків. Активна учасниця соціал-демократичного руху, палка революціонерка, А. Грінченко була безпосередньо причетна до збройної боротьби під час революції 1905 р. [18, 19, 23, 25]. В Інституті рукопису зберігаються свідчення-спогади робітників (кожне за декількома підписами), що розповідають про погроми в Лубнах та важкі умови діяльності А. Грінченко загалом [10, 11].

28 грудня 1905 р. А. Грінченко була заарештована за участь у Лубенській самообороні та провела у Либідській в'язниці чотири місяці. Це остаточно підірвало її слабке і без того здоров'я – протокол медичного огляду, датований 16 лютого 1906 р., засвідчує тяжкий стан А. Грінченко [12]. Можливо, це, а радше її продовження революційної діяльності після звільнення, стало причиною меншої присутності теми подій 1905 року в її й так незначній за обсягом художній спадщині.

В архівах збереглося її оповідання «До батька в гості», що частково торкається цієї теми, а саме заакцентоване на наслідках означених подій і, так само, як у Бориса та Марії Грінченків, показує їх трагічність.

У свою чергу твір «До батька в гості» є камерним та позачасовим – причинно-наслідковий зв'язок окреслюється лише деталями, такими як, наприклад, популярна пісня, яку весь час співає головний герой: *«Малс, малс, вельод, лобоций народ»*. Ця репліка – рядок із пісні – є наскрізною в усьому творі, а її виконання підкреслює і статус персонажа, і його юні роки та оптимізм, і реакцію на описану в оповіданні пригоду, у той час як зміна інтонації підкреслює зміну емоційного стану.

Наскрізною також є тема розлуки з батьком та в'язниці:

«– В острозі?! За що ж він сидить?»

– За те, со бунтувавсь, – гордо відповів хлопчик і повів очима на кондуктора, пишаючись вражінням, яке, на його думку, мусила зробити на того ця відповідь» [10].

Детальний аналіз цього та деяких інших малых прозових творів А. Грінченко у порівнянні з незакінченим твором Б. Грінченка «Оповідання з тюремного життя» (на чернетці напис рукою автора «матеріал автобіографічного характеру») [6] був виконаний нами в окремій розвідці [27], що дозволило простежити поколіннєву еволюцію індивідуальних стилів батька та дочки та розкрити направленість їх творчих здобутків.

Крім того, поданий в «Оповіданні з тюремного життя» опис в'язниці та процедури побачень детально документує умови зустрічей Б. Грінченка зі своєю донькою – одиничні нетривалі зустрічі по кілька хвилин, під час яких батько з дочкою

могли хіба перегукуватися через ґрати. Так, М. Грінченко пише: *«Їжу ми возили в тюрму, то Борис Дмитрович, то я. І от Борис Дмитрович було й без побачення хоч трохи, а поговорить з Настею: стане на вулиці, а вона коло вікна та й перегукуються – голоси добрі були в обох... Голодно було в тюрмі. Силкувалися ми якомога більше передати туди, та все ж вона голодна була, бо все йшло в комуни. І тюрма дуже погано вплинула на її здоров'я. Клопоталася ми, щоб випущено її під заставу чи на поруки, і коли лікарі обглядали її і написали, що її треба випустити, та не пособилося – чотири місяці продержали...»* [цит. за 18].

Б. Грінченко, пишучи «Оповідання з тюремного життя», хоч і зазначає «матеріал автобіографічного характеру», веде виклад відсторонено, не згадуючи зовсім голодування дочки, різкого погіршення її стану здоров'я та загалом не виказуючи нічим своїх емоцій із цього приводу.

За численними свідченнями сучасників та дослідників, для усіх трьох представників родини Грінченків стриманість в емоціях та відданість справі були типовими. Згадаймо що багато ліричних віршів Б. Грінченка до дружини так і залишилися неопублікованими через приписку «лише для твоїх очей» [18].

З наведених прикладів бачимо також, що прозові твори Грінченків не є автобіографічними – життєві реалії вони використовують лише як матеріал для написання тих чи інших своїх творів, які вважають важливими для справи.

Тому зрозуміло стає, Б. Грінченко не став закінчувати своє «Оповідання...». Він обирає для вираження емоцій не прозову форму, залишивши пам'яті своїй дитини декілька віршів, чернетки яких теж збереглися в архівах. Ось один із них:

*Дитиночко ріднісінька моя,
І день, і ніч з тобою я
І віє дух безсмертний твій
На кожен рух в душі моїй.*

*Дитиночко замучена моя,
Не втишив муки тобі я.
Затихла ти, та біль од мук не втих:
Я знов в душі переживаю їх [19].*

...А. Грінченко померла 1908 р., залишивши батькам кількамісячного сина Волю, який теж невдовзі помер. Для Б. Грінченка, який 1907 року

опинився у тій самій камері Либідського участку, де раніше перебувала його донька – цей удар долі остаточно підірвав здоров'я та став причиною його смерті 1910 р.

М. Грінченко залишилася одна. Про цей період свого життя вона писала: *«Життя спорожніло. Нема чим жити. Лишилась тільки праця. І я житиму для праці»* [19]. І дійсно присвятила решту свого життя увічненню пам'яті своїх доньки та чоловіка, до останніх своїх днів залишаючись вірною не лише їх пам'яті, але й загальній справі національного відродження.

Висновки. Револьюційні події 1905-1907 років для родини Грінченків мали фатальні наслідки. Грінченки ставилися (тут більше маємо на увазі старше покоління – Настя, як людина молода, була оптимістичніша) до можливості швидких змін скептично та розуміли неминучість насильства. Згадаймо, що сатирична поезія Б. Грінченка «Маніфест», була першою в українській літературі відповіддю на нібито поступки режиму [1]. Писав також Б. Грінченко й про неминучість насильства *«...коли в народі віднімаються найперші громадські права, дратують його безмежною панською сваволею, утискують економічно і в той же час не дають йому і найелементарнішої гуманної освіти, то революційний вибух неминуче мусить виявитися в кривавих, нелюдських формах»* [цит. за 20, с. 100].

У той же час Грінченки, як свідки та безпосередні учасники подій, болісно переживали і жорстокість неосвічених мас, і поступове придушення навіть тих невеликих свобод, що були здобуті такою великою кров'ю.

Ув'язнення Насті, а потім і самого Бориса Грінченка, хвороби, смерть – такими були результати революційних подій на родинному рівні.

Усе це супроводжувалося переживанням втрати навіть тих невеличких здобутків, яких вдалося досягти. Так, уже в Італії для умираючого Б. Грінченка останнім ударом стало закриття «Просвіти» – дітища, яке забрало стільки сил.

Бачимо проте, що для всіх трьох Грінченків громадське було безсумнівно вищим від приватного – тому навіть власні емоції та життєві ситуації ними використовуються суто як матеріал до написання творів, спрямованих на подальшу боротьбу в справі національного відродження та побудови нового, побудованого на партнерстві та соціальній справедливості суспільства. Проте ця тема, безумовно, потребує поглиблення та подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Білецький О. Борис Грінченко / О. Білецький // Зібрання праць. У 5-ти т. / Ред. колегія: М. Гудзій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1965 – Т. 2: Українська література XIX – початку XX століття / Упор. та прим. М. Гончарука. Ред. М. Сиваченко. – 1965. – С. 586-595.
2. Грінченко Б. Д. Твори. Том I: оповідання. – К.: Кооперативне Видавництво «РУХ», 1928. – 296 с.
3. Грінченко Б. Д. Тяжким шляхом. (Про українську пресу) / Вид. М. Грінченко. – 2-ге вид. – К.: Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки Трьох свят. – 1912. – 5. – С. 47.
4. Єфремов С. Історія українського письменства / Ред. М. Наєнко. – К.: «Феміна», 1995. – 688 с.
5. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє-минуле (1901-1914) / Д. Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – С. 51-52.
6. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31424.
7. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31532-31533.
8. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 32391.
9. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33351.
10. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33386.
11. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33387.
12. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33399.

13. Клименко Н. П. Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії / Н. П. Клименко // Борис Грінченко – відомий і невідомий: матер. щорічних Грінченківських читань: 5 груд. 2012 р. / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Л. Л. Хоружої, А. І. Мовчун. – К.: [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – С. 58-78.
14. Кучинський М. «Киевская старина» і Борис Грінченко / Проблеми творчої спадщини Б. Грінченка: Зб. наук. пр. – Луганськ, 1993. – С. 72-74.
15. Лашко М. Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грінченко (1863-1928): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М. В. Лашко. – К.: [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2015. – 307 с.: іл.
16. Липа Іван. Ессе номо (Пам'яті Бориса Грінченка) // Українська хата. – 1910 – Кн. 5. – С. 312-318.
17. Липа Іван. Пам'яті Насті Грінченкової // Українська хата. – 1909. – Ч. 7-8. – С. 353-355.
18. Мовчун А. Борис Грінченко і Марія Загірня: феномен родинного життя / А. І. Мовчун // Слово Просвіти. – 22.02.2013.
19. Мовчун А. Настя Грінченко / Мовчун А. // Дивослово. – 2010. – № 2.
20. Погрібний А. Борис Грінченко – нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с.
21. Погрібний А. Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. – К.: Либідь, 1990. – С. 232.
22. Погрібний А. Із щоденників Бориса Грінченка // Жовтень. – 1970. – № 1. – С. 114-124.
23. Сахно Л. Від вогню вогонь // Вітчизна. – 1968. – № 11.
24. Смілянський Л. Борис Грінченко: критично-біограф. нарис / Л. Смілянський; ред. Я. Савченко. – Х.; К.: Держвидав України, 1930. – 104 с. – (Популярні нариси про українських класиків).
25. Спіридонова А. Перлина родинного виховання сім'ї Грінченків – Настя Грінченко / А. В. Спіридонова // Пост-методика. – 2015. – № 4. – С. 51-55.
26. Швець А. Із секретів «сімейного огнища» Івана Франка: мемуарні одкровення Марії Грінченко / А. Швець // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К.: ВД «Стилос», 2010. – Т. 5. – С. 181-228.
27. Яковлева І. Невідомі художні твори Бориса та Насті Грінченків: поколінна еволюція ідіостилів батька та дочки / І. В. Яковлева // Синопис: текст, контекст, медіа, № 4(20), 2017.
28. Яковлева І. Гендерна самоідентифікація автора у поезіях Бориса та Марії Грінченків (на прикладі двох рукописних віршів) / І. В. Яковлева // Борис Грінченко – відомий і невідомий: матер. Всеукр. наук. конференції (IX щорічні Грінченківські читання), 9 груд. 2016 р., м. Київ / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Н. М. Віннікової, О. В. Єременко, А. І. Мовчун. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – С. 149-160.
29. Яременко В. «За право тільки жити...»: Борис Грінченко: Факти і документи // Грінченко Б. До тих, що зостануться: Вибр. твори. – К., 1993. – 398 с.
30. Яременко В. Людина без копії – Борис Грінченко: архівні документи, раритети, матеріали до біографії Б. Д. Грінченка, виявлені у 2013-2016 роках / В. В. Яременко. – К.: Укр. пропілеї, 2017. – 258 с.

Яковлева І.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ОСМЫСЛЕНИЕ РЕВОЛЮЦИИ И «КРЕСТЬЯНСКОЙ ВОЙНЫ» 1905-1907 ГОДА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ НАСЛЕДИИ СЕМЬИ ГРИНЧЕНКО

Аннотация

В статье рассматривается участие семьи Гринченко в революции 1905 года и ее отображение в художественных произведениях. Кроме известных образцов малой прозы для анализа взяты также неизвестные ранее произведения, хранящиеся в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. Вернадского. Сравнительный анализ указанных произведений и исследование биографического измерения дают возможность раскрыть близость и стилевое своеобразие каждого из авторов. Цель исследования – раскрыть названный период как переломный в жизни каждого из семьи, проследить дальнейшее его осмысление. Установлены общие черты индивидуального стиля каждого из членов семьи, названы перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: Борис Гринченко, Мария Гринченко, Мария Загирня, Настя Гринченко, индивидуальный стиль, 1905 рік, 1906 рік.

Yakovleva I.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

REFLECTION OF THE REVOLUTION AND THE «PEASANT WAR» 1905-1907 IN THE ARTISTIC LEGACY OF GRINCHENKO'S FAMILY

Summary

This paper analyses Grinchenko's family participation in revolution 1905 and how its shown in their small fiction works and poetry. The research based on famous works and previously unstudied works, which are stored in the funds of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky. The comparative approach is used to supplement the traditional interpretation of the work's by disclosing other levels of each Grinchenko's family member creative manner and biography. The aim of this research is to highlight reflection of the revolution and the «peasant war» 1905-1907 in Grinchenko's family legacy. It is shown the prospects for further research in the global context of the Ukrainian literary process of the early twentieth century.

Keywords: Boris Grinchenko, Mariya Grinchenko, M. Zagirnya, Nastya Grinchenko, individual style, 1905, 1906.